

ՀԵՉԱԿ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԿԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՍՆԵՒՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ԹԻՒ 3

1903 ՄԱՐՏ

ՄԵՐ ԴԵՐԸ

Սօտաւոր Արեւելի սպառնալից կայուն թիւան առթիւ, անդամ մըն ալ, սօտար համակրութիւններ՝ գեղեցիկ թափով մը կ'արթնան ու կըփորձեն ընդհանուր միջամտութիւն մը ստիպել նաև ինպատ մեր դատին:

Ազգերու իրաւունքին բռնաբարման ու խեղճութիւն գէտ արձակուած սրտմտութեան խրոխտ աղաղակն է այս, զոր “սնամէջ ու անխորհուրդ ձայն” մը կ'անուանեն աշխարհի դիւանագէտները, որոնք մեղսակիցներն ու վարձկանները եղան մինչև վերջ. Երբտեղի բանտին մէջ հրէշաւոր վայրագութեանց բոլոր նորութիւնները կատարելագործելու հետամուտ կայսերական մարդասպանին:

“Հայաստանի հարցը պէտք է զատել մակեդոնականէն,” ահա, թէ՛ ինչ կ'ըզման, ինչ կըթելադրեն, ինչ կըպահանջեն մեր դատին բարեկամները, որոնք կ'աշխատին արծարծուն պահել հայկական կրակը:

“Էլիզաբէթ”... բառ մը, որ սրտի միջաւանջ տրուածներ պէտք է պատճառէ ամէն ճշմարիտ հայու, որուն մէջ մարդկային արժանապատուութեան զգացումը է քամուած բոլորովին և որ պիտի ուզէր վայրկեան մը իր մտածումին աւարկայ դարձնել Տառապանքի Աշխարհը, ուր հայ ժողովուրդին դուրսինը՝ ցաւին մէջ դաւարուած ու ճիկ մը իսկ արձակելու անկարող, խորտակուած հոգիի մը վիճակը կըյիշեցնէ ընդհանրապէս:

“Պէտք է զատել,” կ'ըսեն սօտարներն իսկ՝ որոնք կարեկցութիւնէն աւելի հզօր զգացում մը կըտածեն մեզ նկատմամբ, որոնք անվերապահ զայրոյթով կ'ընչաւակեն, կըխարանեն թրքական թէժիմը, որուն տակ արդարութիւնը կըհնչայ՝ շարունակ նախատուած, շարունակ բռնաբարուած:

Բայց բոլոր այս իղծերը, բոլոր կամեցողութիւններն ու բողոքները՝ իրենց բովանդակ սրտագին անկեղծութեամբ՝ դիւանագիտութեան արհամարհոտ անտարբերութեան առջև ապարդիւն փշոզուելու միայն դատապարտուած են, երբ անոնց չմիանար նաև, մեր կողմէն, ըմբոստացումի շարժում մը, որ արիւնին մէջ գիտէ կանգ առնել:

Եւրոպայի համակրանքը գրաւելու միջոցները չենք արհամարհեր, ու մանաւանդ՝ մենք իսկ գնահատած ենք, ժամանակին, այն նախաձեռնութիւնները, որոնք մեր հոգին ձրձող ու ցաւատող վիթխարի արհաւիրքներուն սարսափին արձագանքը կ'ուզեն հասցնել քաղաքակրթութեան պաշտօնական ներկայացուցիչներուն:

Եւ սակայն, հայ ճակատագրին բարոյբան միակ ապահովութիւնը, մեր ազգային փրկութեան միակ հնարաւորութիւնը՝ մեր իսկ սեփական ուժին մէջ փնտռելու դաւանանքը ամէն ժամանակէ աւելի ուժգնորէն շեշտելու հարկին տակ կըզգանք դարձեալ ինքզինքնիս:

Օտար հուրերի դէպքերու նշաններն սկսած են ծայր տալ վերստին (Խուրքիչ մէջ, ուր ամէնէն աւելի հայ ժողովուրդը պէտք ունի մարդկային բթացած խղճմանքը սարսելու կոչուած ոճիրներու դէմ՝ ինքնապաշտպանութեան ամուր ու տւական վիճակի մը պատրաստուելու:

Բաղաբական կարևոր և ալ աւելի ահեղ ու ծանրակշիռ յուզումներ կրնան ծագել մօտաւոր ապագայի մը մէջ:

Որքան ալ դառն զգացումներ ցաւատանջ սաստկութեամբ մը սղոցեն մեր կուրծքերը, ստիպուած ենք կրկնելու և բարձրէն պոռալու սա ողբալի, բայց անողբ ու անկարելի, ճշմարտութիւնը, թէ հայ ժողովուրդը՝ ինք իր ձեռքով կնքած, վաւերացուցած պիտի ըլլայ ազգային մահացումին դատաւճիռը, եթէ երբէք մարդկային ինքնապահպանումի բնագոյն իսկ զուրկ մնալ յամառի, ու՝ եթէ երբէք, մէկ խօսքով, չի վճռէ այժմէն թէ ինչ պիտի ըլլայ իր դիմքը՝ վաղուան անխուսափելի պայթումներու միջոցին:

Ազգային տագնապի այս օրերուն, արդարև տխուր է, ամօթալի բան մըն է նոյն իսկ, հաստատել գոյութիւնը տեսակ մը հայերու, որոնք յեղափոխութեան վարկը ցըխտելու իրենց չիլ գիտումներուն ու դաւադիր ոգորումներուն մէջ խեղճորոյս՝ անխոստովանելի հաշիւներէ հրմշտկուած՝ կուգան իրենց բարոյական անպատում սնանկութեան և անկանգնելի անկումին նորանոր ապացոյցները շոյալիլ մեղ հրապարակաւ:

Նախտեսնապէս այլասեռածներն են ատոնք, որ խղճի խայթի տագնապ մը իսկ չպիտի ուզեն, չպիտի կրնան ճանչնալ:

Բայց չիկայ պարագայ մը, չիկայ անարգութիւն մը, չիկայ նաև տարագաւանութիւն մը, որ պատճառ դառնայ, որ արդարացում մը տայ հայ ժողովուրդին ստրկօրէն կռնակ դարձնելու ինքնապաշտպանութեան, որ միակ ստիպողական միջոցն է իր դէմ՝ ծրագրուած բոլոր նենգաւոր սադրանքներէն ճողպրելու և ամէն հաւածանքի առջև իր ընդհանրական գոյութիւնը պահպանելու:

Դամանակ է որ ամէն հայ՝ չէզոք թէ կուսակցական՝ ազգային ճակատագրին ծառայութեան անմիջական բաժին մը ճանչնայ, ժամանակ է որ դադրի ուրացումի թելադրանքներուն անսալէ, ժամանակ է որ հաւաքուի, կազմակերպուի, շարժի, գործէ և՛ հակառակ ներքին ու արտաքին ջատիջ թշնամութեանց՝ իր կենդանութեան կորովի ու առնական ապացոյցները տայ՝ մերկանալով ինքնաբերութիւնաւոր ու մահացու մղումներէն, և նուիրելով իր բոլոր օժանդակութիւնը, իր բոլոր կամաւոր աշակցութիւնն ու զօհողութիւնը՝ յեղափոխական մարքաուումին:

Հայ աշխարհին մէջ եղեւոր իր տապաւոր սրելու վրայ է դարձեալ, անցեալին արիւնազանգ դասերը պէտք է մոռնանք, ու պատրաստ ըլլանք՝ ամէն պատահականութեան:

Լմօ՛թ, եթէ դարձեալ յանկարծակիի պիտի գտնը վաղը, զինամաքի, պառակտուած և ուժասպառ:

Յեղափոխութիւնը միակ իրաւարար միջոցն է՝ մաղկային տարրական իրաւունքներու տիրացումին հասնելու համար: Այնքին խօսքն է ան սրբազործուած ազգային իտեային, որուն յաղթանակը միայն պիտի կրնայ՝ ուշ կամ կանուխ՝ ապահովել պատիւն ու փրկութիւնը ամէն հայու, անխոր:

Ապրութիւնը պարզ է հիմա, ու ան ներքին չէ՝ ո՛ր և է վարանում, ո՛ր և է մեկուսացում, ո՛ր և է անշարժութիւն:

Պիտի ըմբռնենք վերջապէս, վայրկեանին նշանակութիւնը, պիտի կրնանք թողուլ քսմանքի գծովութիւնները, պիտի լռենք, պիտի հալինք, պիտի փարատինք, վերջապէս, Հայրենիք՝ սիրուն, բոլոր գեանաբարը կիրքերը, բոլոր անարժան մտածումները: Հոգ է մեր խնդրոյն կենսական հանգոյցը:

Ու եթէ հայ ժողովուրդը՝ անիմաստ ու ամոթալի պատրուակներու մէջ պիտի փնտռէ դարձեալ իր անվտոյժ ու անվախձան թմրութեան անկարելի չքմեղանքը, թո՛ղ ուրեմն իզոք չիդարձնէ չորս դին՝ իր ունայն ու պաղատաւոր ակնկալութեանց արգահատելի նայուածքները:

Սօտաւոր փութորիկներու շղթայադերձումին հաւանականութիւնն ու քաղաքական ներկայ հանգամանքները՝ ոչ միայն անդրժելի և անյետաձգելի պարտականութիւններ ալ նաև, ամենածանր պատասխանատուութիւններ կրճանրացնեն ամէն հայ անհատի վրայ՝ ինչ կարծիքի, ինչ դաւանանքի, ինչ դասակարգի ալ պատկանի ան:

Սեղի կրմայ աշխարհի առջև գործնականապէս ապացուցանել, թէ աշխուրջ գիտակցութիւնն ունինք մեր դերին, ինչպէս նաև վրէժխնդիր կորովն ու անընկճելի ուժը՝ շարունակելու համար մեր հաւաքական հետապնդումը ազգային ազատագրութեան անլքանելի նպատակին:

ՀԱՅԵՍՏԱՆԻ ԵՒ ՍԵԿԵՂՈՒՄԻՆԻ

Պրանսայի մէջ, անոնք՝ որ Հայաստանի և Սակեղոնիոյ ինպատ՝ կ'ուզեն քաղաքակիրթ աշխարհի մարդկային խղճմտանքն արթնցնել, անոնք կը շարունակեն իրենց խրոխտ ու աղնիւ կուր՝ բողոքելով եւրոպական անքաւելի վատութեան դէմ, որ Եւրոպի վաղը թոյլատրեց և դեռ կը թոյլատրէ, իր վայրագութեան մինչև լրումը հասնիլ անպատիժ:

Լմօթս 10 ին, Պրանսական խորհրդարանին մէջ, անդամ մըն ալ Պր. Տէլրասէի ուշադրութիւնը հրահրեցին երկու մարտիրոս ժողովուրդներու զարհուրելի կացութեան վրայ, ու անգամ մըն ալ, հարցապնդումներ եղան իմասին այն միջոցներուն, զորս Եւրոպան պարտաւոր է ձեռք տանել՝ ապահովելու համար Պէրլինի դաշնագրութեան պայմաններուն ճշգրիտ գործադրութիւնը:

Վաղուածարար կ'ամփոփենք մէկ քանի բանախօսութեանց այն մասերը, որոնք մեր դատին հետ անմիջական տունջութիւն մը կրնեն կայացնեն:

Պ. Սէլլա—“Սուլթանէն խլուած բարենորոգմանց խոստումները պէտք չէ՝ “մեռած տառ” մնան՝ ինչպէս մնացին մինչև այսօր: Ս'ենք՝ առանց բառ մը արտասանելու՝ 300,000 հայերու կոտորումին հանդիսատես եղանք: Եւրոպայի մեր բռնած զիրքը՝ անընթեղ արատի մը պէս պիտի մնայ միշտ: Լմենք ահաւոր խժդժութիւններն իգործ գրուեցան, զաւակներ խողխողուեցան՝ մինչև իսկ իրենց մայրերուն բազուկներուն մէջ: Եւ այս գարշելի տեսարաններուն առջև մենք մեր անշարժութիւնը թողուցինք միմիայն քանի մը առնելքներ գանձելու համար: Պէտք

է յուսալ որ մակեդոնական հարցին մէջ միեւնոյն ընթացքին չպիտի հետեինք: Այսուհի, թէ լուրքիան իրեն ապահոված է զինուորական հզօր պետութեան մը պաշտպանութիւնը, բայց Ալա ժողովուրդն ու Եւրոպան չպիտի կրնան կոտորածներուն առջև անայլալ մնալ: Ս'եր գիւտնա գիտութիւնը պիտի գիտնայ իր պարտականութիւնը կատարել: Բայց պէտք է որ մենք ուժ տանք անոր մեր բոլոր կորովով:

Պ. Ժօրժ Պէլլէ—1856 էն իվեր լուրքիոյ ամբողջ քաղաքական պատմութիւնը արիւնով գրուած է: Լուրքիին համար մէկ օրէնք միայն կայ, կրօնական օրէնքը, որ իրեն կը պատուիրէ կողոպտել, յափշտակել, սպաննել քրիստոնեաները: Ետոր փորձը տեսնուեցաւ Հայաստանի կոտորածներուն վրայ, որոնց ընթացքին՝ կիներ սպանդանոց առաջնորդուեցան և կովու հորթերու պէս մորթուեցան: Ինչ՞ ըրինք այս գարշանքները կասեցնելու համար: Ոչ ինչ: Եւրոպայի կոտորածները պիտի վերակին: Երեք օր առաջ ստացած նամակներս այդպէս կը վկայեն: Պիտի թողունք որ ուղածնին ընեն դարձեալ: Սակեղոնիոյ մէջ Սուլթանը վարուեցաւ այնպէս, ինչպէս երբեմն շարժեցաւ Հայաստանի մէջ: Եւրոպականներն և թափառական ալպանացիներն քաղաքապա՛հ զօրքեր կազմակերպեց: Եւ՝ կարող վերահաստատելու պատրուակով՝ թոյլ տուաւ որ անոնք ամէնէն վայրագ բռնութիւնն իգործ դնեն: Վաղաքապա՛հ զօրքը՝ ամէնէն գարշելի ծայրայեղութեանց անձնատուր կ'ըլայ: Երբ չիվճարուիր՝ կողոպտած ժողովուրդին հաշուոյն կ'ապրի: Սակեղոնիոյ վերքը քաղաքապա՛հ զօրքն է: Եւրոպացի պետերը նոյնպէս նորանոր հարկեր կը պահանջեն, ու եթէ հարստահարուած, ճնշուած գիւղացին պզտիկ ընդդիմութիւն մը ցոյց տայ՝ իր տունը կրակի կուտան: Պաշտօնեաները չեն վճարուիր և այդ պատճառով է որ կը կողոպտեն հարկատուները: Սուլթանին բարենորոգումներ հարկադրած են, բայց պիտի ապահովեն նաև որ պաշտօնեաները, վերջապէս, վճարուին: Հասանորդի դրութիւնը պիտի փոխուի: Այսէք, թէ Սուլթանը խոստացած է բարենորոգումներ գործադրել, նոյն խոստումն բրած էր 1896 ին և 1897 ին, բայց երբեք չի գործադրեց: Եւրոպացիներն պատասխանատուն դուք էք, որովհետև այդ ժողովուրդներուն պահպանութիւնը դուք յանձնած էք Սուլթանին, որովհետև դուք գայլը ոչխարներուն մէջ դրած էք: Դուք պարտաւոր էք ուրեմն վերջ մը դնել այդ վիճակին:

Պ. Տէլլա—Եւրոպական եւրոպական հարց մըն է, չեմ կրնար միամիտակ գործել:

Պր. Ժօրժ Պէլլէ—Բարենորոգումները 1882 էն իվեր խոստացուած էին, դուք պէտք էր Ս'իտիլինի մեր նաւային ցոյցէն օգտուած ըլլայիք՝ անոնց գործադրութիւնը պահանջելու համար:

Պ. Տէլլա—Եւրոպականներն, ուր պալքանեան թերակղզիին մէջ պատահած ու պատրաստուած ծանրակշիռ դէպքերուն արձագանգովը կը թնդան բոլոր խորհրդարանները, տարօրինակ բան մը պիտի ըլլար եթէ միայն ֆրանսական ընտր համար մնար: Պալքանեան թերակղզիին այն մասը, ուր այդ դէպքերը տեղի կ'ունենան՝ Եւրոպայի ծոցին մէջ բարբարոսութեան անկիւն մը, միջին դարու մնացորդ մըն է կարծես:

Ոչ նուազ քան Եւրոպական ցեղեր կան, որոնք Սակեղոնիոյ հողին վրայ կ'ապրին և որոնք մէկը միւսին դէմ թշնամութեան մէջ են: Պէրլինի դաշնագրութեան իվեր, Եւրոպան ստիպուեցաւ յաճախակի միջամտել Եւրոպայի գործերուն: Սակեղոնիոյ այնքան բարդ և այնքան ծանրակշիռ կացութիւնը 1878 էն կը սկսի: Եւ անոր բնակիչներուն տառապանքները շատ աւելի հին են, և սակայն Պէրլինի

դաշնագրութեան 23-րդ յօդուածը՝ Սակեղոնիային, ինչպէս նաեւ պաշտօնական միւս թիւերը նախագահներուն կ'ապահովեն երկարամիտ օրէնսդրութիւն մը, որ վերջապէս թրքական ղեկավարներուն մեղքները մէջ գնաց միացաւ Սուլթանի միւս խոստումներուն։ Եւ Սակեղոնիան կրնայ այն ղեկավարին տակ, զոր սահմանած են՝ «բռնապետութեամբ չստիպարեալ անիշխանութիւն» անունով։

«Թրքական վարչութիւնը, իշխանութիւնները, իգործ կրնան ամենէն զարհուրելի հարստահարութիւնը, որմէն վար չիմար անիշխանութիւնը։ Սակեղոնիայի աշխատակիցները՝ ամենէն վարպետ խեղճութիւնները, ամենէն անիրաւ կեղեքումներն իգործ կրնան Պուլկար գիւղացիներուն վրայ։ Եւսպէս, երբ աշխատակից պետ մը իր մարդերուն հետ ագարակապանի մը ծախքովը շարժանքով ապրած է, այս վերջինէն կը պահանջէ ուրեմն ուրիշ տուրք մըն ալ որ կը կոչուի «տիշ քիրար»։ Եւ Պուլկար աղբիւրներն ու կիները այս աւազակներուն որս են միշտ։

«Վեղին գիրքերը լիցուն են սարսափելի իրողութիւններով, որոնց համար երբեք արդար դատաստան մը անհնուած չէ։ 1878-էն ի վեր, Սերպիան և Պուլկարիան դեր մը կը կատարեն Սակեղոնիոյ մէջ, ուր՝ մինչև այդ ատենները՝ յոյները լոկ հակախաղաղական բնորոշման մը կ'ընէին։ Պուլկարները մեծամասնութիւն կը կազմէին Սակեղոնիոյ մէջ։ Սակեղոնիայի բազմաթիւ մակեդոնացիներ դադարեցին Պուլկարիա, ուսկից կը վարեն իրենց երկրին յեղափոխական շարժումը։ Իրենց գովիթներն են որ Սակեղոնիոյ մէջ ազգային գաղափարն արթնացին։ Հոյներն ու Սերպերը հետեւած են այդ քաղաքակրթիչ բնորոշման։ Եւստամբութիւնը պայծած՝ և շուտով թուրքիոյ համար սպառնական կերպարանք մը ստացած է։ Վեկտորներն կանգ առաւ ան եղանակին սաստկութեանց պատճառով։ Բայց ճիշդ այն ատեն զսպումը սկսաւ։ Վեկտորը կրակի ճարակ դարձան և ժողովուրդը սկսաւ Պուլկարիա դադարել։

Սարգիսութիւնը անգամ մը ևս նախատեսեցաւ Սուլթանի կողմէն։

Վաղով ղեկավարներուն, հակառակ Սուլթանի փութկոտ պատրաստակներուն, կարելի չէ յոյս դնել անոնց վրայ։ Ընդհանուր կառավարիչը նշանակուած է երեք տարուան պաշտօնով։ Եւսկա անբաւական ժամանակամիջոց մըն է։ Բայց աւելի վտանգաւորն այն է որ ընդհանուր կառավարչին ստորակարգները Սուլթանի կողմէն նշանակուած են ուղղակի, անկէ պիտի ստանան իրենց հրահանգները և հետեւաբար ընդհանուր կառավարիչն անկարող է շարժելու։ Իր ձեռքերը կապուած են։

Տասնորդի ամբողջ դրութիւնը փոխել պէտք էր, կամ մասնաւոր՝ պէտք էր զայն ջնջել և անոր տեղ հաստատել կառավարական տուրք մը։ Սակեղոնիայի ղեկավարներն ալ քննադատելի են, բայց ևս կը ծանրանամ մասնաւորապէս այն իրողութեան վրայ որ Եւրոպայի խղճմտանքին առջև կը կանգնի։ Ինչո՞ւ համար բանակցութիւններէն դուրս կը հանէք Հայաստանը։ Պիտի նուիրագործէք վերջապէս եւրոպական գիւղատնտեսութեան այդ սնանկութիւնը, այդ անկումը։ Սակեղոնիան հասած է որ Եւրոպան դուրս գայ իր գտնուած դիրքէն, պէտք է միջոցներ ձեռք առնել հրդեհը կասեցնելու և առաջին առնելու համար կոտորածներու վերադարձին, այնքան դարձել ինչպէս եղաւ Հայաստանի մէջ։ Երբոր Սիւրիւնի զրահաւորներ զրկեցին, կը մտածէին թէ մեր նաւերուն ներկայութիւնը ճնշում պիտի բանեցնէ Սուլթանի որոշումներուն վրայ։ Սակեղոնիայի շահերէն աւելի պէտք էր որ մեր նաւատորմը պաշտպանէր մարդկային խղճմտանքը և դաշնագրութիւններուն ապահովումը։ Եւս բնէն, Ֆրանսայի ծակախն, պէտք է յայտարարենք, թէ Պերլինի դաշնագրութիւնը յարգել

տալու վայրկեանը հասած է։ Պէտք է որ իրաւունքը յաղթանակէ վերջապէս»։

* * *

Պ. Տէրասէ բառ մը չգտաւ հայերուն ինպատարանականութեամբ։

Երեսփոխանական ժողովէն դուրս, Chateau d'Eau ի հոյակապ միջինին օրն իսկ, կը ջանար Ֆրանսայի անգործութիւնը արդարացնել՝ յայտարարելով, թէ «Ֆրանսան չի կրնար մոռնալ դէպի մարդկութիւնն իր պարտականութիւնները, բայց պէտք չէ մոռնալ նաև ինքն իրեն հանդէպ ունեցած պարտականութիւնները, զորս կատարելու առաջին պայմանն է պաշարին մեծ և չիթողուլ երբեք հաստատականութիւնն ու արմատութիւնը»։

«Ինչ՞ կ'ուզեն ինձմէ, կը հարցնէր Պ. Տէրասէ, կ'ուզեն որ միւս պետութիւններէն անջնալ դուրս, կ'ուզեն որ Ֆրանսան միամիտակ ատանձնէ ամբողջ պատասխանատուութիւնը ինքրի մը, որ միջազգային դարձ մըն է»։

«Ո՛չ, չեմ կրնար այդպիսի ընթացք մը նախնորդել։ Սակեղոնիայի մէջ արդեօք Եւրոպային առջև դրուած այդ խիստ ծանրաշիջ հարցի լուծման մասին, գիտեն՞ կամ երբեք անգրագարձած են, թէ Սակեղոնիոյ մէջ միակ ցեղ մը չէ որ գոյութիւն ունի...»։

Պ. Տէր Վանսթան՝ միջինին նախագահը՝ անմիջապէս տուաւ իր ջանքերի պատասխանը, որուն հետեւեալ մասերուն թարգմանութիւնը չենք ուղեր զանց ընել հոս։

«Սերպերը գումարումը քննադատողներ ալ եղան։ Եւսնոյմէ մէկը մինչև իսկ կը ծաղրէր մեզ, զիտեղ տալով թէ Եւրոպայի հարստահարներուն համար մեր համակրանքը այն արդիւնքը պիտի ունենայ, ինչ արդիւնք որ կրցաւ ունենալ Պօլսկոնիոյ համար մեր խրոխտանքը։

«Ինչ՞ տեղը կայ այս համեմատութեան։ Սերպերը ամբողջ աւաղեցինք թուրքական պատերազմը, միջէ պէտք էր ծախաւ հարկը զայն։ Սերպերը այդ կուր ողբալով հանդերձ՝ կը խոստովանէին, թէ պառակտուած Եւրոպան անկարող էր զայն կասեցնելու, և թէ՛ մենք, Ֆրանսացիներս, ո՛ր և է իրաւունք չունէինք միջամտութեան։

Սուլթանին հանդէպ՝ բոլորովին հակառակն է։ Սերպերը պետութիւնները՝ ո՛չ միայն իրաւունք, այլ և՛ պարտականութիւն ունին միջամտելու՝ դադարեցնելու կամ նուազեցնելու համար անկարգութիւններ, որոնք՝ նոյն պետութեանց մօտ Սուլթանի յանձնառութիւններուն բռնաբարոյմն են։ Ինպատարանականութեան միջամտել՝ պատերազմ՝ հրատարակել կը նշաւ նակեր, միջազգային Սուլթանը դաշնագրի ստորագրող ստիպել՝ խաղաղութիւնը պաշտպանել կը նշանակէ»։

* * *

Ֆրանսայի երեսփոխանական ժողովին մէջ, արտաքին քաղաքականութեան վրայ տեղի ունեցած այս վերջին հարցապնդումներէն յետոյ, կառավարութեան ընդգրկած ուղղութեան դէմ բողոքներու համար, մարտ 17-ին Ֆրանսիայի մէջ կազմակերպուեցաւ ուրիշ նոր միջոց մը, ուր մէկէ աւելի հիշմանաւոր ատենախօսներ՝ անգամ մըն ալ պատկերացուցին «բռնապետութեամբ բարեխառնուած անիշխանութեան ղեկավար» և ուր Եւրոպայի Ֆրանսա հետեւեալ ճառն արտասանեց՝ ինքերկայութեան խուռն և ընտրուած բազմութեան մը։

«Քաղաքացիներ, կարծիք Սուլթանին հրամանով, 300,000 հայեր ինկան։ Տարուի բարձունքէն մինչև Եւրոպայի բռնադաշտերը, որպէս ժողովուրդ մը կ'ապրի դանակին տակ։

Սակեղոնիոյ մէջ Պուլկարիայի մէջ ու Սակեղոնիայի մը ժամ անդին, թուրք զինուորներն ու պաշ-

տօնեաները կը ջարդեն գիւղացիները, որոնց աղջիկներն ու կիները բռնաբարուեցան: Այս ոճիրները կը գործուին յամօթ Եւրոպայի, որուն պարտքն է զսպել չարիքը: Ս'արդեօք ի՞նչ Եւրոպային վրայ կը ծանրացնէ այդ պարտականութիւնը, իսկ Պէրլինի դաշնագիրն այդպիսի զրահան իրաւունք մը կուտայ իրեն:

Ֆրանսա՝ իր զրահաւորները զրկեց թնդանօթներու բերնով պահանջելու համար Լորանտոյի և թուպինիի առնելիքին հատուցումը: Ս'եր զրահաւորները միմէ միայն Լորանտոյի և թուպինիի կը ծառայեն: Սուլթանը՝ Հայաստանն ու Սակեղոնիան դաժիճներու՝ յանձնելով՝ իր անձը երթալով չէ՞ ըրած ուրեմն Եւրոպայի ո՞ր և է բողբոջարկութեան: Վերամտիւր, Ենգլիս և Ֆրանսա՝ Սուլթանին խնամածուները՝ պիտի ըսեն՝ արդեօք անոր. «Արնաս սպաննել, բաւական է որ վճարես»:

Եթէ վարպետ մարդոց հաւատանք, երկու քաղաքականութիւն կայ. խոհեմութեան քաղաքականութիւնը և մեր քաղաքականութիւնը: Արդատաստաններ սակայն թէ ոճիրին սուղն միայն մէկ քաղաքականութիւն կայ, այն է՝ Խալիֆայի-Է-Ման քաղաքականութիւնը:

Արսեն թէ ձեռնպահութիւն և խոհեմութիւն չունին: Այլ, կանխատեսելով ջարդերը որոնք քանի մը օրէն արկնով պիտի թաթաւնն Սակեղոնիան, ու պոստով՝ ամէն անոնց որոնք կրնան մեզ լսել՝ թէ թուրքին սուրը միշտ բարձրացած կը մնայ Հայաստանի վրայ, ոչ խոհեմութենէ զուրկ եղած կը լսենք, ոչ ալ խառնութենէ:

Չարդերուն մասին լռելն ու զանոնք ուրանալը չէ՞ խոհեմութիւնը: Այստ լռութեամբ ոճիրն արտօնելը չէ խմտութիւնը: Այստ լռելը իսկ չէ երբէք:

Ի՞նչ, ինչ՞ կընշանակէ այդ լռելու խմտութիւնը, երբ անդին զոհերուն արիւնը կ'աղաղակէ: Ս'իսկ մեր քաղաքականութիւնն է խմտութեան, վասնզի յստակ է ան և անկեղծ: Ս'իսկ մեր քաղաքականութիւնն է խաղաղութեան, վասնզի քաղաքակիրթ ազգերուն մէջ ժողովրդային զգացման վրայ կը ճիւղանայ ան և վասնզի ժողովուրդը՝ ամէն տեղ՝ կ'ատէ պատերազմը:

Վախճաններ,

Հայերուն և մակեդոնացիներուն ճակատագրովը կը շահագործուին, ոչ թէ որովհետեւ քրիստոնեաներ են, այլ՝ մարդիկ: Անոնց փրկութեան իբրեւ ապահովութիւն, յանուն տիեզերական խաղաղութեան ամրացման, կը պահանջեն Պէրլինի դաշնագրին լուրջ և ամրապահ գործադրութիւնը՝ Հայաստանի և Սակեղոնիոյ վերաբերութեամբ:

Ողջոյն և եղբայրութիւն:

ԹՎԻԹԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս... 1/14 Սարտ, 1903

Սակեղոնական շարժումներուն տարածայնութիւնը՝ իր բոլոր անհիմն խեղաթիւրումներով՝ ամէնէն բամբկ թուրքին իսկ ակննդը հասած է հոս:

Վիւրտերն ու տաճիկները կատարած են և հիմակուց, մահակնին պատրաստած, պզտիկ նշանի մը կը սպասեն՝ նորէն հայ գանկեր ջարդելու վայրագ տրամադրութեամբ:

Տուրքերուն գանձումը՝ նմանը չխառնուած խտուրթեամբ ու անգթութեամբ կը կատարուի: Երբ մէկը չի կրնայ անմիջապէս գոհացում տալ հարկահաւարին, իսկոյն զինուորներ կուգան, տունը կը կոխեն, ամէն ինչ կը զրաւեն, ու երբեմն ալ տան մէջ առանձին գանուող կնիկան կամ աղջկան մօտ՝ իրենց վայրենարարոյ սրիկայութեան ամբողջ զգուշիկ հնաբները ցոյց տալ կը յանդգնեն՝ ամէն ապահովութիւն

ունենալով արդէն թէ իրենց այդ ընթացքը պիտի գնահատուի իրենց մեծաւորներուն կողմէն:

Ենցեալ ամառ կատարուած եղբայրական դէպքերը նորէն կրկնուելու վրայ են: Ս' և է հայ չի համարձակիր գիւղէ գիւղ ճամբորդելու: Ենացաճովութիւնը, թշուառութիւնն ու տառապանքը ծայրայեղութեան հասած են դարձեալ:

Եւսուր, ընիկ Եւրաքիլիցի Եղաճանեան անուն հայ մը՝ ջորեպանի մը ընկերակցութեամբ Սուլթան իր հայրենիքը կը վերադառնար՝ 400 ոսկիի մօտ գումար մը ունենալով իր մօտ: Չորեպանը՝ մէկ քանի կառավարական պաշտօնեաներու թեւադրութեամբ, ճամբան, ձորի մը մէջ, Եղաճանեանն սպաննելով, անոր ամբողջ քսակը յափշտակած էր: Չորեպանը՝ արձակ համարձակ կ'երթայ կուգայ՝ իր ոճրագործութեանը մէջ խրախուսուած: Եւսուրը է ըսել որ սպանութեամբ գողցած զրամին մեծ մասը կառավարութեան մեղսակից պաշտօնեաներուն գրպանը մտաւ:

Ենցեալ օր, հայ մը՝ Ս. — Կ. կը մերժէ այդ ոճրագործին հետ ճամբորդել: Չորեպանը՝ բարկացած կը պոռայ:

— Եղաճանեանին դասը մոռցեր էք դուք:

Ս'եղբէջի թուրք կին մը՝ հպարտութեամբ կը պատմէ իր Խալիֆայի մը սպաննած ըլլալը, և կառավարութիւնը սուտ իրաւ դատաստան մը իսկ տեսնել չուզէր: Այս կինը՝ առուտուր ընելու պատրուակով՝ իր տունէն ներս կանչած էր ակնցի հայ մը, որ իշու վրայ բռնուցած զանապուհ տպրանքներ կը ծախէր Ս'եղբէջի փողոցները: Կինը և ուրիշ քանի մը հոգիներ՝ կանխամտածուած ծրագրով մը՝ մարդուն վրայ կը յարձակին, կը խեղդեն զանի ու գիշերը՝ իր իշուն կապած, իր բնակած տանը մօտ կը տանին, կը ձգեն: Կառավարութիւնը՝ ամէն բան տեղն իտեղը ստուգելով՝ հանդերձ՝ այս անգամ ալ անպատիժ թողուց ոճրագործները, որոնք սպանալիքի մը պէս կը կրկնեն իրենց շահատակութեան պատմութիւնը:

Որ՞ մէկը պատմեմ:

Ս'եղբէջն կէս ժամ հեռու, Եղեգ գիւղէն հայ կին մը՝ իր այրին գացած էր աշխատելու: Թուրք մը՝ որ դիտմամբ ու կանխաւ հոն պահուրտած էր, կը յարձակի կնոջ վրայ և կ'ուզէ զանի բռնաբարել: Հայ կինը՝ բուռն կերպով կ'ընդդիմանայ և վերջապէս անձնատուր չըլլար: Թուրքը՝ մոլեգնութեան կատարած՝ կրտսաննէ զանի, ու կը փախչի՝ այդին մէջ մոռնալով իր յօտոցը և ուրիշ քանի մը առարկաներ, որոնք նոյնպէս կապացուցանէին ոճիրին իր հիշմանկութիւնը: Այլ ալ անպատիժ մնաց:

Ու այս եղեւնագործութիւնները սովորական դարձած են այլևս: Ս'անաւանդ հիմա, բոլոր տաճիկները՝ մասնաւոր առեւտրութեամբ մը կընային հայերուն վրայ:

Գործին էն ըմբոստացուցիչ, էն անպատուիչ կողմը այն է որ թուրքերը՝ անհանգուրժելի լրբութեամբ մը՝ այժմէն իրարու մէջ բաժնելու ելած են հայ գիւղացիներուն գոյքերը: Ու մենք՝ գրեթէ ամէն օր՝ ականջալուր կը լսենք հոս սրունց պէս շնական ու լկտի ու եղեւնաւոր խօսքերու:

— Բուռն ինչ Խալիֆայիներէն վերջ, ինչպէս կարող ձեզի կուգայ մօրթուելու:

— Ա... ինչ կնիկն ու ձին քիչ ատենէն իմ ախոռս պիտի մտնեն:

— Բ... ինչ կնիկն ողջ պիտի պահեմ...:

Չեմ գիտեր, թէ ինչպէս կրնանք տոկալ գեմանալ, ապրիլ այս անպատուութեանց մէջ: Ու չեմ գիտեր մանաւանդ, թէ ինչ՞ պիտի ըլլայ հայ գիւղացիին վիճակը, եթէ վաղը փրկուենք ալ վերսկսին իրենց ընդհանուր կողոպուտներն ու սպանութիւնները: Պիտի գիտնան՞ հայերը, ու մանաւանդ պիտի կրնան իրենք իրենց համար կուռիլ:

կ. Պոլիս, 8 Մարտ, 1903

Ստոյգ աղբիւրէ առնուած հետեւեալ լուրին վրայ ձեր անմիջական ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք:

Եսկէ առաջ, անուն հայ մը* Եգիպտոսի մէջ Լճմէտ Սուլթան փաշային ներկայանալով, կ'իմացնէ, թէ ինքը շատ կարեւոր տեղեկութիւններ ունի կառավարութեան տակիք՝ յեղափոխականներու վիճակին և անոնց դործառնութեանց մասին:

Սուլթան փաշան Պոլիս կը դրկէ զինքը: Հոս, ոստիկանութեան նախարարը՝ պէտք եղած հարցութիւնները կատարելով, կը խոստանայ իրեն լաւ ամսականով պաշտօն մը տալ: Բաւական ժամանակ կ'անցնի և նախարարական խոստումը անգործագրելի կը մնայ:

. Հայը՝ կարգ մը երեակայական տեղեկութիւններ հաղորդելով, կը սպասէ որ ոստիկանութիւնը վարձատրէ զինքը: Իր բոլոր զիմումները սակայն ապարդիւն կը մնան:

Ես անգամ կ'իմանանք, թէ այդ անձը դարձեալ Եգիպտոս դացած է: Տակաւին չենք հաստատած, թէ կառավարութեան կողմէն՝ զրկուած է, թէ ոչ ինքը՝ Պոլիս կենտրոն ձանձրացած՝ մեկնած է ասկից: Լճմէտ պարագայի տակ այդ մարդը բացարձակապէս կասկածելի մէկն է:

* * *

Բանի մը օրէ ի վեր կառավարութիւնը խմբագիր կամ զերասան Երուանդ անունով մէկը կը փնտռէ՝ քաղաքական յանցանքներու կասկածն ունենալով անոր մասին:

Ես առթիւ, Երուանդ Տէր Լեդրէասեան անուն հայ մը և ուրիշ մէկ քանի Երուանդներ ձերբակալուեցան, բայց քանի մը օր բանտը մնալէ վերջ աղատ արձակուեցան:

* * *

Պատրիարքը հիմա կ'աշխատի որ բարեկարգէ ազգային ժողովները: Եսով կ'ուզէ ցոյց տալ, թէ ինքը փոխած է իր վնասակար ուղղութիւնը: Տեսնենք սակայն, թէ քանի՞ օր պիտի տևէ իր այս զգաստութիւնը:

Սենք չենք ուզեր (Օրմանեանի խղճմանը քրքրել դարձեալ: Իր կեանքին խաղբութիւնը ծածկող վարագոյրը պէտք եղածին չափ պատուած ենք արդէն:

Ես օր, իր էն հաւատարմներն իսկ կը դատապարտեն իր անցեալը՝ հազիւ երբեմն արդարացում մը ճարձրկելով:

— «Բայց, էֆենտիմ, ինչ՞ կրնար ընել մարդը»: Ես հարցումին չպիտի պատասխանենք: (Օրմանեան լաւ գիտէ, թէ ինչ՞ կրնար ընել ու չորաւ: Եւ անոնք՝ որ ուշ մնացած և շատ թելադրական պաշտպանութիւն մը պիտի ունէին յանձն առնել՝ թող փոխեն իրենց հարցումին ձևը:

— Ինչ՞ կրնար չանել (Օրմանեան, բայց ըստ դժբաղդաբար:

Ես հարցումին պատասխանները ամէն ինչ կը լուսաբանեն:

Սենք անձնուիրութիւն մը չենք սպասեր արդի Պատրիարքէն: Բայց կը պահանջենք որ Եգիպտոս իրաւունքները չեղծառնէ կրկին:

Ու այդ ատեն միայն պիտի կրնայ քիչ շատ մեղմանալ իր դէմ ժողովուրդին դառնացած ու սրտմտած կարծիքը:

* Կ. Պոլսոյ մեր մասնաճիւղը՝ այս նամակին մէջ ակնարկուած կասկածելի անձին անունն ու մականունը նշանակած է արդէն, բայց այդ մասին մեր կողմէն առանձինքննութիւն մը ևս անհրաժեշտ նկատուելով, առ. պիտի վաղնք կ'ընենք հրապարակել. Ծ. Հ.

ՍԵՆԵԳՐԱՆԻՆԻ ՀԵՐՅԸ

Եստրօ-Սուսական ծրագրին հանդէպ Սուլթանին ցոյց տուած առատաձեռն փութկոտութիւնը՝ խանգաղատանքը շարժեց խաղաղութեան բարեկամներուն, որոնք երկար տարիներէ ի վեր տաճկական խոստմնադրութ ձգձգումներու պատրանքին վարժուած էին:

Հակառակ Կ. Պոլսոյ քաղաքական շրջանակներուն մէջ փոխանակուած շնորհաւորութիւններուն՝ ընդհանուր իրարանցում մը կը տիրէ ամենուրեք:

Սուսիան՝ որ աջուձախ խաղաղասիրական յորդորներ կրնետէ՝ զինուորական լուրջ պատրաստութեանց կը հետապնդի՝ տարապայման անհանգարտութեամբ մը զիտելով միշտ Վերմանիոյ ընթացքը, որ կը ձգտի այս անգամ ալ Սուլթանը փրկել տիրող տագնապէն, որուն շարունակութիւնը կրնայ Պաղտատի երկաթուղին վրայ դրուած յոյսերը նուազել և գուցէ խանգարել զանոնք:

Պ. Օ. Էնտփիէզ՝ իր վեհապետին անունով՝ յայտարարած է Սուլթանին, թէ Սուսիան կատարելապէս նեցուկ պիտի մնայ իմուրքի, և թէ ուղղամտօրէն բարենորոգումները դործադրուին Սակեղոնիոյ մէջ, և թէ՛ մանաւանդ՝ Չարին կառավարութիւնը չպիտի ընդգիմանայ, և թէ երբեք իմուրքիան ծայրագոյն խստութիւններու մղուի՝ զսպելու կամ ոչնչացնելու համար ապստամբական բոլոր խումբերը: Միեւնոյն ատեն, կ'աւելցնէ սակայն թէ Վիէյի և (Ստէպի զինուորական ներկու ջոկատներուն հրաման տրուած է իրենց զօրադուլները պատրաստ պահել ամէն պատահականութեան առջև:

Սուլթանը՝ Եստրօ-Սուսական ծրագրին նկատմամբ իր կատարեալ հաւանութիւնը հաղորդելուն յաջորդ օրն իսկ կը շարունակէր զօրը ժողովել, առաջին և երկրորդ զօրաբանակի ղեկավարները շարժուին վիճակի մէջ գնել և Պոլսի քաղաքին մօտ գործողութիւն վրայ զօրագուններ հաւաքել:

Հետզհետէ համուղ լուրերը կը հաստատեն, թէ Փոքր Եսիայէն մասնաւոր զօրախումբեր փոխադրուած են Երջիկ պեղագոսի զանազան նաւահանգիստները, որպէս զի Սակեղոնիոյ մօտիկ, կալմ ու պատրաստ գտնուին՝ առաջին նշանը տրուելուն պէս իրենց յեղափոխի զերն սկսելու:

Սահմանադրութիւն վրայ տաճիկ զօրքերուն կեդրոնացումը այնքան չափազանցութեան հասած է որ Սերպ կառավարութիւնը սկսած է տագնապիլ և պատրաստութիւններ կը տեսնէ՝ ամէն անակնկալի առջև իր շահերը պաշտպանելու նպատակով: Ես պահուս, Պէլքատի մէջ, զինուորական իշխանութիւնները՝ Վանուրի և Սօրափիոյ ջոկատները շարժման վիճակի մէջ գնելու միջոցներ ձեռք առած են:

Եհա, թէ Խնչպէս կ'ըմբռնուի բարենորոգում բառին նշանակութիւնը:

Միւս կողմէն, Եպիսկոպոս Համիտ՝ սիրալիւ յարաբերութիւններ կը մշակէ Յոյներուն հետ, որոնք այնքան շուտ մոռցած ըլլալ կը թուին Եստէմ բաշայի զօրքերուն սիրահործութիւնները:

Եթէնքի կառավարութիւնը՝ իմուրքիոյ դործը զիւրացնելու իր բովանդակ կամաւորութեամբ՝ կը ճարտարորէ նաև զինուորական պատրաստութիւններ տեսնել՝ Սակեղոնիոյ մէջ հաւանօրէն ծագելիք ծանրակշիռ գէպքերու միջոցին յանկարծակիի չզալու կանխահոգութեամբ:

Յոյն ժողովուրդը՝ իր կարգին՝ կը շարունակէ պուլկար յեղափոխականներուն ճիգը խափանելու իր ոգորումը: Եթէնքի համալսարանին թուրքիայի յոյն ուսանողները՝ թուրք զեպանին աղերսապիլ մը ներկայացուցած են, յայ-

տարաբերով թէ երբ ժամանակը հասնի՝ պատրաստ են կուռիլ ձուլքիդ թշնամիներուն դէմ:

Յունաստանը՝ հակառակ իր փոքրամասնութեան զոր չուզէր խոստովանիլ՝ կը յաւակնի պատմական անբռնաբարելի իրաւունքներ ունենալ Սակեդոնիդ վրայ:

Յոյները՝ առանց պաշտօնական յայտարարութիւններուն հաւատարման ընծայելով՝ մակեդոնական շարժումին մէջ Ռուսիոյ մատը կը շմարեն ու հաւատացած են թէ ընթացիկներու միակ նպատակն է Սակեդոնիդ պուլկարացումը դիւրացնել՝ ի հաշիւ համըսական բոքթանտին:

Սենք չենք կրնար, կըսեն, ներկայ բարենորոգմանց արդիւնքին վրայ մեծ վստահութիւն մը ունենալ: Ընդունալ միակ հետեւեալը պիտի ըլլայ ատենի մը համար յապաղել պայթումը: Բայց վերջը՝ Պուլկարներուն կողմէն այնքան գովաբանուած «խնամարութիւն»-ը՝ երբեք չուրի մը չէ խնդրոյն: Երեւելան Բուլկարի նախարարնակը, Պուլկարական շարժումը վարողներուն բերանն ու վարմունքը մէջ տեղն են հաստատելու համար, թէ այս վերջինները «անկախութիւն» կը պահանջեն, որպէսզի Ռուսիոյ հովանիին տակ՝ աւելի դիւրութեամբ կարող ըլլան Սակեդոնիդ Պուլկարացումին աշխատիլ:

Սիւս կողմէն, մասնաւոր ատեղութիւն մը ունին իշխան Վերանանտին դէմ, որ՝ յոյներուն համոզումով՝ 1897 ի յունաթրքական պատերազմի միջոցին, ընդդէմ Յունաստանի, Պուլկար բանակին օգնութիւնն ուղեց տրամադրել Լպտիւ Լամիտին, որմէն մերժուելով հանդերձ, գնաց համբուրել անոր արիւնոտ ձեռքերը: Եթէ ներկայ պատերազմական գործոց նախարարը՝ գերմանական տան մը ներկայացուցչին հետ տեսակցութիւններ փոխանակած է՝ մեծ քանակութեամբ զէնքերու և ռազմամթերքներու հայթայթումին համար: Նախարարական խորհուրդը՝ կարեւոր վարկ մը բացած է նոյնպէս յաճախող մը և թօրփիլորդ մը գնելու որոշումով:

Ու Պուլկարիան՝ հակառակ Ռուսիոյ սպանաւորներուն՝ չպիտի ուզէր անշուշտ ձեռքերը ծալած նստիլ: Բացի քանի մը Օւնքովիսթներէ, զորավար Բաբրիբովին համամիտ են բոլոր զինուորականները, որոնք հայրենասիրական բռնն զգացումներ կը տածեն՝ ինպատ Սակեդոնիդ:

Եթե ուղի իրանագիտական շրջանակներուն մէջ յուզումը դադրած չէ տակաւին, մանաւանդ թէ Սակեդոնիան չուզէր «ամէն» ըսել անոնց՝ որոնք Պալքաններուն խաղաղութեան շէնքը կը յաւակնին կառուցանել այնքան անկայուն ու խախտ հիման մը վրայ:

Բոլոր կնճռոտութեանց դէմ, Սակեդոնացի յեղափոխականներ կ'ուզէ անվանդ մնալ իր ապստամբական ճամբուն մէջ, ու կ'ուզէ մանաւանդ յաղթանակով մը վերջացնել գործը, զոր այնքան անխնայ զոհարելութիւններով շարունակեց:

Երեւոյն հեղ զէպերը պակաս չեն ու սովորականէն աւելի անձկութիւն կը պատճառեն: Հրոսակախումներուն թիւը կը ստուարանայ:

Չափազանց հետաքրքրական է յեղափոխական խումբերու կազմակերպութեան պարագան, զոր հիացումով կը նկարագրեն եւրոպական թերթերուն մասնաւոր առաքելները:

Վիշերը, կըզրէ Լ. Գրանտէի թղթակցը, գաղտադողի, եկեղեցիներուն մէջ կը հաւաքուին խումբեր, և հոն, մոմերու խորհրդաւոր լոյսին տակ, քահանաներն աղօթքներ կ'արտասանեն, քարոզներ կը խօսին, ունկնդիրները թուրքին դէմ ապստամբութեան կըզրդուեն ու կ'օրհնեն այն զէնքերը, որոնք պիտի ծառայեն փրկութեան գործին: Վիշերները՝ սքանչազած մտիկ կ'ընեն, ու կը նախատեսեն արդէն լաւագոյն ու մերձաւորագոյն ապագան, որուն վրայ կը խօսուի իրենց,

և հետզհետէ կ'երթան միանալ հրոսակախումներուն, ու անոնք որ գործնական մասնակցութիւն մը չունին, գոնէ ամբողջ սրտով կողմնակից են յեղափոխութեան:

Եւս արարողութիւններէն յետոյ, հրոսակախում մը կրնայ այլևս այդ գիւղը զալ, ու գիտէ թէ պատրաստ պիտի գտնէ պատսպարան մը, գիտէ նոյնպէս, թէ ուր՝ պիտի պահէ զէնքերը: Լաւաբանչիւր գիւղի մէջ հրացաններու և փամփուշտներու Կէթօ մը կայ: Հաճախ կ'եննոր գործն գեր ունին՝ էրիկ մարդոց նման, ու գլխաւորաբար անոնք են զէնք փոխադրողները:

Եւսասարակ յեղափոխականներուն վրայ ո՛ր և է ազդեցութիւն ըրած չէ Եւստրօ-Ռուսական նօթին գտած ընդունելութիւնը: Եւ այս օր կը հաւաստեն, շատ ստոյգ աղբիւրներէ, թէ Գօթլաճիներուն տրամադրութեան տակ առնուալն 25,000 ի չափ պատերազմական ընտիր հրացաններ կը գտնուին՝ փամփուշտի առատ պաշարով մը: Ու երբ ձիւներն ու սառնոցները հալին, ապստամբութիւնը պիտի պայթի աւելի ահեղ ու ժգնութեամբ:

Սլաթիմիթօֆի մօտ արդէն, երկրորդ անգամ ըլլալով, Սարաֆով յարձակում մը գործած է թուրքերուն վրայ, որոնք երկու ժամու սոսկալի կոխէ մը վերջ, ստիպուեցան նահանջել իրենց ետեւը թողլով 40 սպաննուածներ և չորս վիրաւորեալներ: Սանասթըրի վիլայէթին մէջ մանաւանդ՝ զանազան կէտերու վրայ, յաճախակի ընդհարումներ տեղի կ'ունենան: Երեւոյն հեղեղի պէս կը հոսի հոս հոն: Լպտիւ Լամիտ կը բարեկարգէ Սակեդոնիան, ինչպէս Լայաստանը բարեկարգեց 1895 ին և 96 ին, իր մօրուքին տակէն խնդալով եւրոպական դիւանագիտութեան վրայ, զոր անգամ մըն ալ՝ ինչպէս կ'երեւի՝ պիտի յոջողի գուցէ վիշաթի ընել սովորական խոստումներու քանի մը հինգած հասարակ տեղիքները կրկնելով: Լպտանացիները կը շարունակեն իրենց բռնն ընդգիմութիւնը՝ բարենորոգմանց գործադրութեան նկատմամբ:

Սակեդոնի կողմէն մասնաւոր պատուիրակներ ղրկուած են՝ իբր թէ խաղաղեցնելու համար «քիթապսըղ Երնաւ վուս» ներք, որոնք ոչ գպրոց ունին, ոչ գրականութիւն, ոչ կրօնական դասանների միութիւն, ոչ ալ քաղաքական կազմակերպութիւն, ու միակ կէտի մը մէջ միայն համաձայն են, այն է՝ չի հրաժարիլ երբեք իւր իշխան հաշուոյն ապրելու անյիշատակ ժամանակներէ իվեր վայելած իրենց իրաւունքէն:

Ընդունալ չեն ուզեր մանաւանդ թողլու իրենց զէնքերը: Ինք շարաթ մը առաջ, հաղարաւոր միւսլիման ալպա-նացիներ՝ Տիւրքօ հաւաքուած՝ պատրաստուել էին դիմադրել Լիւմի Փաշային, եթէ երբեք այս վերջինը փորձէ իրենց առանձնաշնորհումներէն նշանաւորել մը ջնջել:

Իրենց մէջ այն համոզումը տարածած են թէ «բարե-նորոգում» կը նշանակէ Պուլկարիոյ, Կրէտէի և Երեւելան Բուլկարի նման շարք մը երկիրներու բաղդին արժանացնել Սակեդոնիան:

Սենք չենք ուզեր որ Վոսովան, Սանասթըրն ու Սալոնիկը Լեւոն-Բեկ-ձեռքն իյնան» այս է իրենց կարող և վճռական յայտարարութիւնը:

Վալով կաթոլիկ ալպանացիներուն, ասոնց մասին առանձին հոգածութիւն մը ցոյց տալ կ'ուզէ Եւստրիան, որուն համար «պատմական երազ» մը գործած է մինչև Սալոնիկ տարածուիլ:

Կացութիւնը՝ այսպէս՝ աւելի քան երբեք կնճռոտ ու դժուարին է ուրեմն, և կըստանայ ալ աւելի վտանգաւոր դառնալ, որչափ ատեն որ եւրոպական դիւանագիտութիւնը շարունակէ բաւերով գոհ ըլլալ և առաւաւելն հետաքրքրուիլ Երեւոյն խոստումներով, քան թէ անոնց գործադրու-թեամբ:

Ոչ դր կրնայ գիտնալ, թէ այս միջառնալը որքան ատեն պիտի տևէ: Տակաւին ո՛ր է յոյս չիկայ որ պետութիւնները միասնաբար և Պէրլինի դաշնագրին տրամադրած բարեկարգութիւնները գործադրել տալու իրենց պարտականութիւնը յարգեն: Եւ անոնք որ (Ռուսիոյ կը ճանչնան, չեն կրնար անշուշտ մազի չափ յոյս ունենալ թէ թիւրք վարչութեան մը ներքեւ, թիւրք ժողովի մը գործունէութեամբ ո՛ր է չափով բարեկարգութիւն հնարաւոր կրնայ ըլլալ:

Միւս կողմէն է, թէ ոչ մէկ յորդոր, ոչ մէկ սպառնալիք կրցաւ զինաթափ ընել Սակեղոնիան: Եւ՝ հակառակ նոյն իսկ Պուլկար կառավարութեան հալածանքին և ստեղծած դժուարութիւններուն, բազմաթիւ խումբեր կը յաջողին Սակեղոնիա մտնել և շարժումին մասնակցել: պարագայ մը՝ որ բնաւ հաճելի հանգամանքներով չինեղալանար եւրոպական «խաղաղասէր» ներու աչքին:

Պիւստանապետութիւնը պիտի կրնայ սակայն աւելի երկար շարունակել իր չեղբորութիւնը: Միւս հարցումին ժխտական պատասխանը կարելի է սպասել տեական դիմադրութեան Սակեղոնիոյ, որ սկսած է քիչ մը աւելի անողորմ ըլլալ իր կուսին մէջ, ինչպէս եղած է թշնամին ամէն ժամանակ:

ՍԵՐՅԱՆՊԵՆՈՒՆ

Թանկ Սակեղոնիոյ թղթակիցը հետեւեալը կը գրէ:

— Սակեղոնական աղբիւրներէ կը տեղեկանամ, թէ «ներքին կազմակերպութիւնը» և մասնաւորապէս Տէլէֆ, վաղեմի ուսուցիչ մը, որ հոգին է այդ կազմակերպութեան, կը վարանին տակաւին յառաջիկայ գարնան ընդհանուր ապստամբութիւնը հաշակել Սակեղոնիոյ մէջ:

Մէկ կողմէն կը վախնան անոնք թուրք զինուորներէն, որովհետեւ կառավարութիւնը 100,000 մարդ զրկած է Սակեղոնիա, ու միւս կողմէն կը կասկածին նոյն իսկ Պուլկար կառավարութեան, որ՝ հետզհետէ հաստատուող լուրերուն նայելով՝ Սերպիոյ հետ համաձայնութեան մտած ըլլալ կ'ենթադրուի Ռուսիոյ կամքով՝ Սակեղոնիան բաժնելու մասին:

Ու ասիկա՝ ճիշդ այն պահուն, երբ մակեղոնական «ներքին կազմակերպութիւնը» Պուլկար ժողովուրդին ու բանակին հետ համախորհուրդ՝ ամբողջ Սակեղոնիան կը պաշտան:

Միւս գիտեն, թէ Յունաստան համաձայնած է թուրքիոյ հետ, գիտեն թէ Եւրոպայի մէջ տակաւին հասարակաց կարծիքը չեն շահած իրենց դատին նկատմամբ, և գիտեն վերջապէս թէ Մատրիոյ և Ռուսիոյ հըր կառավարութիւնները կը շարունակեն հակառակել իրենց:

Ինչ կը հաւաստեն սակայն թէ «ներքին կազմակերպութիւնը» Պորիս Սարաֆով զոր օրինակ՝ որ այդ կազմակերպութեան զինուորական պետերէն մէկն է միայն և արտաքին գործակատարը, ընդհանուր ապստամբութեան մղում կուտայ՝ հակառակ ամէն արգելքի:

Եւ ահաւասիկ մակեղոնական աղբիւրէ առնուած գրեթէ նորանշան մանրամասնութիւններ, որոնց ստուգութիւնը կը հաստատեն՝ հետզհետէ զենսպանատուններն հասնող լուրերը:

Միւս ընդհանուր ապստամբութիւնը պիտի յայտնուի ոչ միայն միւսկիմաններու՝ այլ, ինչ որ անսպասելի բան մըն է, նոյն իսկ քրիստոնեաներու, յոյներու, սերպերու, քուրդաւաղներու և հակառակորդ պուլկարներու ջարդով

մը, առանց մոռնալու եւրոպացիները, ու նախ և առաջ, օտար պետութեանց հիւպատոսները:

Վըսուի, թէ Վ. Պուլիս մեծ զենսպանատուն մը, Ռուսիոյ զենսպանատունը, և Պանք () թոմանը օղը հանելու ծրագիր մըն ալ ունին:

Միւս ապստամբութեան բնական հետեւեալը պիտի ըլլայ անշուշտ, թուրքերուն կողմէն ձեռք առնուելիք ալ աւելի ահաւոր ճնշումը, որ Եւրոպայի մէջ ապստամբներու արարներուն դէմ զգացուած գրգռումը պիտի մեղմէ:

Միւս ճնշումը սակայն, վերջապէս, թուրքին՝ ընդհանուր հարստահարիչին՝ դէմ պիտի դարձնէ այդ գրգռումը՝ ստիպելով կառավարութիւնները, և մասնաւորապէս Ռուսիան, զէնքի դիմել ինչպստ Սակեղոնիոյ և զայն փրկել օթոման լուծէն:

Միւս՝ է ահաւասիկ մակեղոնական կազմակերպութեան մէջ «ամէն բան վտանգել» ուզող խումբին տղայական ու արտառոց ծրագիրը, որու մասին սակայն պաղարիւնութեան և մոլորութիւն եղական զգացումով մը կը տրամաբանեն:

ԼՈՒՐԵՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՄՆԵՐ

— Սակեղոնիոյն չորս ժամ հեռի, Սուպնիս գիւղը, սաստիկ ընդհարում մը տեղի ունեցած է թուրք զինուորներու և հրոսակախումբերու միջև: Թուրքերը երեք զինուոր և մէկ հրամանատար կորուստ տուած են, իսկ ապստամբները մէկ սպաննուած և մէկ վիրաւոր: Վիւղացի մը նաև սպաննուած է: Հնորհիւ սակայն ամբողջ գիւղին զինուած ու սպառնալից միջամտութեան, հրոսակախումբը յաջողած է փախչել:

— Սօփիայէն կը հաղորդեն թէ վլանիսայի մօտ Տեղապահ Սաէֆի թուրք զինուորներու վրայ տարած յաջող կռիւէն յետոյ, թուրքերը՝ այս անգամ՝ նոր ոյժով մը փորձած են Սաէֆի խումբը բնաջնջ ընել: Թուրք աւելի շատ, թուրքերը անշուշտ պիտի յաջողին իրենց ձեռնարկին մէջ եթէ ուրիշ յեղափոխական առաջնորդ մը Մեքսօ փոփոխէ, եթէ անասուն հոգիէ բաղկացած հրոսակախումբով մը, թուրք զինուորներու հետ կողմէն ուժեղ յարձակում մը չի դրո՞նք անոնց վրայ տաքնապի վայրկեանին: Միւսպէս Տեղապահ Սաէֆ և իր խումբը յաջողած են փախչել: Թուրքերը բազմաթիւ սպաննուածներ և վիրաւորներ կորուստ տուած են:

— Միւս յոյս 16 ին հրամանատար Սթոյանօֆ, ինսուեն և հինգ յեղափոխականներու հրոսակախումբով մը յաջողած է՝ Վաչագանիօօֆէն՝ Սակեղոնիա անցնել: Պուլկար և թուրք սահմանապահ զինուորներու հետ ընդհարումներ ունենալէ և կորուստ տալէ յետոյ:

Սթոյանօֆ իր խումբին հետ յառաջացած է դէպի ներսերը, հակառակ Միւս Միւսի հրամանատարութեան տակ գտնուող թուրք զինուորներու հետապնդումին և արդեւներուն: Թուրքերը նահանջած են վերջապէս քառասուն երկու հոգի կորուստ տալէ վերջ: Վըսուի թէ Սթոյանօֆ մտադրած է օգնութեան հասնել Տեղապահ Սաէֆի:

— Կէփէզլիի մօտ, Միսթօլի խումբին և թուրք զինուորներու միջև կռիւ մը տեղի ունեցած է: Սպասումները գիւղին տուններուն մէջ ապաստանած էին: Թուրքերը գիւղին յոյն քահանան զրկած են հրաւիրելու որ ապստամբները անձնատուր ըլլան: Վահանան մօտեցածին պէս սակայն, ապստամբները կրակ ընել կըսկսին և կը սպաննեն զինքը: Միւս վրայ կըսկսի կռիւ, որու միջոցին ապստամբներէն չորս՝ իսկ թուրքերէն երեք հոգի կը սպաննուեն:

— Իսկիւպէն կը հեռագրեն թէ ծանր ընդհարում մը տեղի ունեցած է Պուլկարներու և թուրք զինուորներու միջև Խաթիպ քաղաքին մօտերը: Արսուի թէ այդ Պուլկարները կը պատկանին Սարաֆօֆի խումբին, որ վերջերս Խաթիպի զինուորական աւելներուն վրայ յարձակիլ կը ծրագրէր: Ընդհարումը երկար տևած է: Հրոսախումբը տասնեւթը՝ իսկ զինուորները տասնեւհինգ հոգի կորուստ տուած են:

Սերքէն հասած տեղեկութեան մը նայելով, այդ ընդհարումը տեղի ունեցած է Խաթիպի մօտ Վառնիչա գիւղը: Բացառմանը, գիւղին տուններուն մէջ ամբարտաւան, և կամ են ուժանակ և պայթուցիկ նիւթեր տեղացներ զինուորներուն վրայ: Հատ մը տուններ կրակ առած ու այրած են: Սնանները ծանր եղած են երկու կողմէն ալ: Հառաջ եկած շիթթութենէն օգտուելով մնացած ապստամբները յաջողած են փախչիլ: Արսուի թէ իրենց մէջ կը գտնուէին Պուլկար պահստի զինուորներ:

ՍՊԱՆՆԻԹԻԻՆՆԵՐ. — Թէլէօ՝ Իսկիւպի սանձաքին մէջ՝ ուր բնակչութիւնը կէս ալպանացի և կէս պուլկար է, հինգ պուլկարներ արձանագրուած էին ժանտարմային մէջ, բարենորոգմանց ծրագրի արամողրութեանց համաձայն: Բալանացիները սպաննած են այդ հինգ պուլկարները:

— Ա. Պուլէն կը հեռագրուի որ Բալանացիներու խումբան մը Սուլիթիին քաղաքը շրջապատելով սպառնալիքներով պահանջած են կառավարիչէն այն տասն և մէկ Սերպիացիները որոնց պաշտօններ տրուած էին: Կառավարիչը անկարող դիմադրելու՝ յանձնած է յիշեալ Սերպիացիները, որոնք սպաննուած են կ'ըսուի:

ՊԱՇԱՐՄԱՆ ՎԻՃԱԿ. — Երայէ քայէ Բրէնէ, Սիւննայի կէս պաշտօնական թերթը, կը յայտարարէ թէ թալանի, արիւնահնդ ընդհարումներու և քստմենի սպաննութեանց դէպքեր սկսած են այնքան յաճախ պատահիլ ամբողջ Սակի-դոնիոյ մէջ որ պաշարման վիճակ մը անխուսափելի կը նկատուի:

ԱՊԱՏԱՐԲԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Ա. Պուլէն ոչ շատ հեռի, Օւրքէքէյի մօտ, երկաթուղիի գծին տակ թաղուած գտնուած է խոշոր ուժանակ մը, որ կ'ըսուի թէ պիտի գործածուէր Պուլէն Սելանիկ մեկնող և քսան և հինգ հազար ոսկի փոխադրող շոգեկառք մը օդը հանելու: Երայ պատրաստութիւնը կը վերագրուի մակեդոնական քովթէին: Թուրք կառավարութիւնը անմիջապէս պահանջած է երկաթուղիի ընկերութենէն որ ճամբու գնէ իր բոլոր Պուլկար պաշտօնեաները:

— Եւրոպական մամուլին հասած վերջին լուրերը կը հաղորդեն, թէ Եւրեյեան երկաթուղիի գծին վրայ, Սուս-թաֆա փաշայէն գրեթէ երեք քիլոմէթր հեռու, կամուրջ մը օդը հանուած է ուժանակով: Պայթիւնը ահաւոր եղած է, ու կործանած է կամուրջին մէջտեղի կամարը: Երայ գէպը պատահած է օտան Էսթաֆէի նոյն կամուրջին վրայ հասնելէն գրեթէ քիչ առաջ: Երթեկուծութիւնը առժամաբար դադրած է:

ԱՊԱՏԱՐԲԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Լօնտօնի երեկոյեան թերթերը Բալանիոյ ապստամբութեան լուրը կուտան: Հաղարարող զինուոր ալպանացիներ, Սուլիթիին քաղաքին մէջ բազմաթիւ խանութներ կողոպտել և քրիստոնեաներ սպաննելէ վերջ, յառաջացած են դէպի Սիլիվրիցա, ուր արիւնահնդ կուի մը տեղի ունեցած է ալպանացիներու և 3000 թուրք զինուորներու միջև:

Տիւրքիոյ ռուս հիւպատոսը ծանրապէս վիրաւորուած է:

Երայ լուրը ամենափառ տպաւորութիւն մը ըրած է Եւրոպայի վրայ, և Սուլիթիին տարեկան շնորհաւորութիւն

ներու առթիւ՝ ոչ որ ընդունած է ունկնդրութեան: Իսկապէս միջոցներ ձեռք առնուած են հսկելու Սուլիթիին անձնապահ զօնդը կազմող Բալանացիներուն վրայ, Պալատին մէջ իրարանցումի ու շիթթութեան առաջին անգամը համար:

ՅԱՅՏԵՐԻՈՒԹԻՒՆ ՍԵՐ

Հնչակեան կուսակցութեան գործիչներուն մէկ մասին դէմ, վերջերս, ճշմարտութիւնը դիտակցաբար ու կամովին խեղածիւրելով հրապարակ նետուած այլանդակ ստուծիւնները դերաշնորհէն կը պարզեն ինքնին քստմենի հոգեբանութիւնը քանի մը ապիկար անհասանելու, որոնք՝ դաւադիր և ուստադրուած Հնչակեան միութեան դէմ՝ իրենց կարգ մը ծրագրուած մեքենայութիւններուն և միջին հաշիւներուն մէջ վերջնապէս ջախջախուած՝ աննախնի մաց զրպարտութիւններու մէջ միսթիստութիւն գտնել կը փորձեն:

Երայ անհասանելի կը յանդգնեն ուրանալ նաև Հնչակեան միութեան մէկ քանի գլխաւոր պայմաններն ու կեդրոնական վարչութեան որոշումները, որոնց դէմ դաւադիր և որոնք սակայն՝ իրենց իսկ ստորագրութիւններով՝ արձանագրուած կը մնան տեսակի մը մէջ, որ մեր մօտ կը գտնուի:

1902 Նոյեմբեր 23 թուակիր ներքին շրջաբերականով մը Հնչակեան կուսակցութեան իսպառ վտարուած այդ մարդիկը՝ իրենց յուսահատ անկարողութեան մէջ մոլեգնած՝ անուանարկումի հինցած զրուծեան ապաւինելով, դեռևս անմտօրէն կ'երազեն մեր ներքին կազմակերպութեան մէջ վհատութեան ու թերահաւատութեան պատճառ մը ստեղծել:

Սենք հոս, այս էջերուն մէջ, չենք ուզեր զբաղիլ անակնունելի յուսախաբութիւններու և անբեկաղայելի դարձանքներու հրապարակումով:

Եւանջիլի յաւելուածով մը սակայն պիտի ցոյց տանք, թէ ինչպէս այդ անհասանելի միութեան յաջորդ՝ օրն իսկ՝ խիղճն ունեցան ամէն ընկերական պարտականութիւն և յանձնառութիւն ուրանալու, ամէն ուխտի դրժելու և՛ ամէն վատութեան զիջանելով՝ նոր ատելութիւններ ստեղծել նկրտելու:

Պիտի պարզենք ամբողջ ճշմարտութիւնը՝ հիմնուելով միայն և միայն անողոր իրողութիւններու և անհրաքելի փաստերու վրայ:

ՆՈՒԹԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հնչակեան կուսակցութեան կեդրոնական Գանձարանը ստացած է՝

Եւրեյի Հնչ. Սանձախղերու նահանգ. վարչութեան 80 անգլ. ոսկի:

Եւրեյի Բալան. — Եւրեյ 100 անգլ. ոսկի: Եւրեյ սէր մը՝ 25 անգլ. ոսկի: Պր. Օւլէնի ձեռամբ 20 անգլ. ոսկի:

ՆՈՐ ՀԱՅՏԵՐ

Թալմակցութիւններ, տեղեկութիւններ և գրամ ուղարկել հետեւեալ հասցէին.

A. COLBARD—21, Whorlton Road,
Peckham Rye, London, S.E. (ENGLAND.)